

Спасибо-Фатєєва І. В.,
д.ю.н., проф. кафедри цивільного права № 1
НУ «ЮАУ імені Ярослава Мудрого», член-кореспондент
Національної академії правових наук України

ВИПАДКИ ВІДЧУЖЕННЯ МАЙНА НЕ ЙОГО ВЛАСНИКОМ

За загальним правилом, власник на свій розсуд володіє, користується та розпоряджається своїм майном. Зазвичай вважається, що найвагомішою правомочністю власника є третя, оскільки вона являє собою визначення юридичної долі речі та, як правило, приводить до припинення в особи права власності. Ще одним усталеним постулатом є правило про те, що ніхто не може передати більше прав, ніж має сам.

Однак існують виключення як з першого, так і з другого правила. Це й обумовлює те, що закон допускає розпорядження майном особою, яка не є його власником. А в певних випадках, хоча й не допускає цього, але передбачає, що тим не менш настають наслідки такі ж, як і при розпорядженні власником своїм майном, тобто відбувається набуття права власності іншою особою. Так, законним буде розпорядження майном особою, яка хоча й не є його власником, але має право розпорядження ним – заставодержатель (в певних випадках), комісіонер тощо. Незаконним, а але таким, що породжує припинення права власності та, відповідно, набуття його іншою особою, є відчуження майна його незаконним набувачем, якщо воно не може бути витребуване власником.

Розглянемо деякі випадки, коли закон допускає розпорядження майном особою, яка не є його власником. Підстави для цього досить різноманітні і класифікувати їх можна різним чином. Зупинимось на двох з них: якщо має місце інша правна належність, ніж право власності, та ті, що обумовлені специфікою суб'єктного складу правовідносин.

До першої групи варто віднести випадки, коли різна правова природа прав обумовлює й різний правовий режим, і зокрема різні способи відчуження прав. Можна сказати й що допустимість розпоряджання ними обумовлена специфікою об'єкту права.

1. В якості першого прикладу можна навести продаж акціонерним товариством (далі – АТ) акцій при їх емісії. Однак чи можна вважати його власником? Є підстави для негативного твердження, хоча б з формальних підстав, оскільки за чинним законодавством продавцем акцій є АТ, яке до їх продажу зареєструвало їх випуск у встановленому порядку, тим самим набувши право на них.

Натомість таке бачення не безперечне, якщо враховувати (а) що до набуття акціонерами у власність емітованих АТ акцій їх як об'єктів права ще не існує, а реєстрація випуску акцій виконує іншу функцію, ніж виникнення права власності на них в АТ; (б) АТ не мало і не могло мати тих прав, які втілені в акції (корпоративних прав), а тому й не могло їх передати акціонеру; (в) відтак, в осіб, які підписалися на акції, право власності виникає первісним способом.

2. Дещо інша ситуація складається при продажу АТ викуплених ним в акціонерів власних акцій. Її специфіка полягає в тому, що право власності на

них вже мали акціонери, які їй передали їх АТ. Останнє ж проте не набуває корпоративних прав, що надаються акціями. Тобто, дихотомія «право на акцію» та «права з акції» в цьому випадку перетворюється на «моно-право» (у відсутність в АТ «прав з акції»), хоча АТ стає власником акцій. Виходить, що «права з акції» або заморожуються на певний час, призупиняються, або треба допустити, що вони зникли при викупі АТ акцій. Варіант, що ці права залишилися в акціонера, в якого акції були викуплені, не прийнятний.

3. Продаж товару, якого ще не існує як об'єкта права, наприклад, майбутнього врожаю, не виготовленого товару, являє собою специфічний вид права розпорядження. У відсутність об'єкта не може йтися й про наявність права власності на нього. Проте відповідні договори можуть укладатися. Особливим їх різновидом є ф'ючерсні та форвардні контракти, опціони.

4. Специфіку має й відчуження майнових прав, що обумовлюється недопустимістю стверджувати про наявність права власності на майнові права. Водночас ці права не тільки належать особі, а й є оборотоздатним об'єктом права на взірець із речами (ч.2 ст.190 ЦК). І якщо колись вони відчужувались шляхом відступлення права вимоги, то нині загальноприйнятим є укладення договорів купівлі-продажу майнових прав.

5. Підвищений ступінь особливості притаманний розпорядженню правом оренди. Не будучи ані речовим правом, ані правом вимоги, та й взагалі об'єктом права, право оренди може продаватися та набуватися. Так, в ч. 2 ст. 6 Закону України «Про оренду землі» йдеться про набуття права оренди шляхом проведення аукціону. Згідно з ч. 5 ст. 93 ЗК України право оренди земельної ділянки може відчужуватися, у тому числі продаватися на земельних торгах, а також передаватися в заставу, спадщину, вноситися до статутного фонду. Згідно з ч. 1 ст. 133 ЗК України та ч. 7 ст. 5 Закону України «Про іпотеку» об'єктом іпотеки може бути право оренди земельної ділянки. Відтак, в останньому випадку це право може відчужуватися в разі невиконання заставодавцем договору, забезпеченого заставою.

Таким чином, відбувається розпорядження не земельною ділянкою, право власності на яку має певна особа, а правом оренди, яке, звичайно, не може належати орендареві на праві власності.

6. Такий об'єкт права, як послуга також може перебувати в обороті, оскільки в ст. 178 ЦК йдеться про оборотоздатність об'єктів, а не лише речей. Відтак, продаватися може й послуга. І якщо в майновому праві можна вбачити хоч якусь уречевлену субстанцію, оскільки воно часто пов'язано певним чином саме з речами, то подібного не скажеш про послуги, які самі по собі є діями, що споживаються в процесі їх надання. Віддаленість послуги від права власності настільки очевидна, що є майже аксіоматичною, але послуги тим не менш не тільки надаються, а й продаються (наприклад, Укртелекомом), що відповідає Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 р. Натомість відповідно до ч.2 ст.3 Конвенції вона не застосовується до договорів, у яких зафіксовано, що зобов'язання сторони, яка поставляє товари, полягають переважно у виконанні роботи або в наданні інших послуг.

7. Відчужуються й майнові права інтелектуальної власності, хоча при цьому використовується інша термінологія, відмінна від того, що звичайно

розуміється під «правом розпорядження». Якщо в ст. 1107 ЦК йдеться про розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності, то в ст.1113 ЦК – не про їх продаж, а про передання виключних майнових прав. Право ж власності та право інтелектуальної власності істотно різняться (ст.419 ЦК).

Друга підстава, якою надається можливість розпоряджатися майном власника іншими особам (зокрема, це передбачається ст. 658 ЦК), обумовлена специфікою суб'єктного складу правовідносин. Серед них слід позначити наступні.

1. Продаж майна суб'єктом права господарського відання, який власником не є, але має право на розпорядження закріпленим за ним власником майном. Зазвичай така схема притаманна відносинам за участю державних та комунальних підприємств.

2. Продаж майна довірительом та комісіонером, управителем, які його власниками не є, але наділені правом розпорядження договором, який укладається ними з власником.

3. Продаж майна державним виконавцем відбувається на підставі рішення суду або виконавчого напису нотаріуса у примусовому порядку, тобто поза волею власника цього майна. Це відбувається на підставах і в порядку, передбаченому законом.

4. Може мати місце і продаж майна незаконним володільцем: добросовісним або і недобросовісним набувачем. А також навіть законним володільцем, який втім діє незаконно, відчужуючи річ (наприклад, орендар, зберігач). Враховуючи, що ст.330 ЦК надає особі право набути у власність річ, якщо навіть цим було порушене право власності іншої особи, то незаконний володільець, не будучи власником, може відчужити річ, а інша особа – набути права власності на неї.

5. Допускається і продаж заставодержателем заставленого майна, якщо це передбачено договором в якості способу звернення стягнення на заставлене майно (ст.38 Закону України «Про іпотеку»). В цьому випадку заставодержатель, не будучи власником майна, може його реалізувати третій особі.

6. Майже аналогічна ситуація складається при продажу притриманого майна (ч.2 ст.596 ЦК).

Таким чином, наведене вище переконливо свідчить про те, що не лише власник вправі розпоряджатися своїм майном, а також про те, що можна набути право власності не від власника. В останньому випадку вже не діє правило про те, що ніхто не може передати більше прав, ніж має сам.